

Årets bedste genstand

– Landboreformer, renæssance, guldsmedehåndværk og krigen 1864 mødes i et porcelænskrus med søvlåg

Af Christian Ringskou

Det er et spændende og afvekslende arbejde at have med museumssamlinger at gøre. Bedst som man tror, man skal rydde op i gamle træsko med halm i eller sortere kvitteringer og kassebilag fra en landsbykøbmand, tikker en mail ind og vender det hele på hovedet. Sådan gik det på Ringkøbing-Skjern Museum en dag i februar 2013, da Jens Kamp Bjerg og Poul Erik Kamp Bjerg henvendte sig om et porcelænskrus med søvlåg. Det så spændende ud fra starten, og historien blev bare bedre og bedre, efterhånden som vi fik den foldet ud.¹ Når fortidens ting er bedst, er de som en motorvej for fantasien og erkendelsen. De bliver en konkret forbindelse mellem nutid og fortid. Det må være museernes fornemmeste opgave at skabe rum for den slags oplevelser, og vi får aldrig et bedre råmateriale end Kamp Bjergs gamle krus.

Fæstebonde i et engsogn

Tro endelig ikke, at livet som fæstebonde var det rene træhest, stavnsbånd og hoveri. Ved de vestjyske fjorde og langs åerne skabte de store enge grundlag for rige kvæggårde med velhavende bønder. Stadil Sogn er et af Vestjyllands frugtbare engsogne, og fæstegården Bjerg nord for herregården Søndervang var rig. Her overtog Gravers Thomassen fæstet i 1767, da han 32 år gammel giftede sig med enken på gården. Gravers Thomassen skulle egentlig ikke have haft Bjerg, men dødeligheden var høj i

det gamle landbosamfund, og Thomassens historie er en af utallige bogstavelige eksempler på, at den enes død var den andens brød. En fætter, Jens Nielsen Bjerg (man kan se af navnet, at fæstet var tiltænkt ham), døde under en plettyfusedemi (tidligere bedre kendt som forrådnelsesfeber eller sprinkelfeber), der hærgede i sognet, og som også kostede hans moder livet.² I 1700-tallet var rigdom ingen garanti mod en simpel sygdom, som kun optræder under meget dårlige hygiejniske forhold. Plettyfus smitter kun, hvor lus med rickettsier-bakterien i tarmsystemet springer fra menneske til menneske.

Et lågkrus i mercedes-klassen

I 1777³ var Gravers Thomassen hos den kendte guldsmed Joachim Weller i Holstebro. Her investerede han en betydelig kapital i et fornemt søvlåg til et næsten ligeså fornemt porcelænskrus. Kruset havde sikkert været hans afdøde fætters. Det er hvidt med blomsterdekoration i flere farver og guldbånd samt initialerne JB (Jens Bjerg) i guld. Søvlåget

er efter tidens luksusmode. Øverst knejser en løve med plads til en ædelsten i en lille krone. I selve låget, der er forsynet med en lille nåleprikket tekst: "Maren NielsDatt 1777 Gravers Thomassen", har Joachim Weller indlagt en skuepenge, dvs. en antikvarisk sølvmønt.⁴

Herefter gik kruset – ligesom gården i de første 130 år – i arv til ældste søn i familien Bjerg. Men ikke længere. Jens Kamp Bjerg har haft det siden 1967, men nu er han 97 år gammel. Hans søn Poul Erik Bjerg har ingen børn. Så nu mente de begge, det var på tide at forære den fornemme antikvitæt til offentlig arv og eje i museet.

Første parket til de store landboreformer

Gravers Thomassen var ikke hvem som helst. Han var med i første række, da fundamentet blev lagt til 1800-tallets nye bondestand, den, der grundlagde andelsmejerierne, og den, der greb regeringsmagten ved systemskiftet i 1901.

Årtierne omkring 1800 så en dramatisk udvikling, hvor den ældgamle struktur med herregårde og fæstebønder

*Gården Bjerg, som den ser ud i dag.
Bemærk: Fire skorstene.*

En rigtig renæssancefyrste

Helt efter tidens stil og mode lagde guldsmeden en skuepenge i krusets låg. Han kunne såmænd have brugt så mange halvkedelige gamle mønter, men det gjorde han ikke. Han valgte en med Moritz af Sachsens kontræfej. Moritz ser drabelig ud i fuldt krigsudstyr med sværd og fuldskæg, og mønten sender os lige ind i hjertet af 1500-tallets dramatiske religionskrige.

Moritz af Sachsen (det sydlige strøg af det gamle Østtyskland) blev født i 1521. Han blev fyrste som 20-årig og allierede sig – trods protestant – med den katolske kejser Karl 5. For sin indsats blev han i 1547 udnævnt til kurfyrste, dvs. medlem af det elektorat, der udpeger den tysk-romerske kejser. Efter 1550 vendte han sig

mod kejseren og deltog i nye krige. Han blev dødeligt såret i slaget ved Sievershausen i 1553. I sit korte liv nåede han at sætte et stærkt præg på tysk historie, men han har, som opslaget i Gyldendals åbne encyklopædi (www.denstoredanske.dk) lakonisk slutter: "efterladt sig indtrykket af en realpolitiker." Eller med Hagerups Konversationsleksikons ord: "Han forstod at benytte sig af den bevægede Tids mange Muligheder, men var ganske hensynsløs i Valg af Midler og Standpunkter."

Hvordan renæssancemønten, der allerede i 1777 var over 200 år gammel er rejst fra Sachsen til Vestjylland, får vi aldrig svar på.

smuldrede. Ingen steder i Danmark var udviklingen mere gennemgribende end i Vestjylland, og ingen steder i Vestjylland fandt overgangen fra fæste til selveje en mere ren form end på herregården Søndervang i Stadil.⁵ I afpekt over en hård skatteligning proklamerede den halte godsejer, ritmester Christian Ehrenreich Brochdorff i marts 1791, at hvis bønderne ville købe herregården med fæstegårde, kirke og det hele for 40.000 rigsdaler, var den deres. Mod forventning slog bønderne til, og Brochdorff fik kolde fødder. Der var kun skrevet en interimistisk kontrakt på ustemplet papir, så to bønder, Gravers Thomassen og sognets rigeste bonde, Christen Christensen Toft, rejste til København. Med ordene "Rejs kun hjem med fred, i to, I

skulle nok få jer ret" lod selve kronprins Frederik, den senere Frederik 6., dokumentet stemple. Hvad enten historien nu er sand i alle detaljer eller ikke, så måtte Brochdorff slippe Søndervang. Bønderne rejste den fornødne kapital. På Søndervangs 90 fæstegårde var 39 af bønderne i stand til at købe deres gårde kontant. 46 måtte låne for at blive selvejere, men kun fem af fæsterne måtte opgive deres gårde. Hovedgården drev bønderne i fællesskab indtil de i 1800 fik tilladelse til udstykning. Derefter købte førnævnte Christen Christensen Toft resterne af herregården.⁶ Også Gravers Thomassen var en velhavende mand i 1791. Ved siden af 630 rdl. for Bjerg mønstrede han fire gange 50 rdl. til fire aktier i herregården.⁷

Et udsnit af Stadil sogns ældste matrikelkort fra 1817 bringer os tættere på begivenhederne. På den sydlige del af kortet dominerer matrikel nr. 1 Søndervang, der ejes af Gravers Thomassens rejsefælle Christen Christensen Toft. Lidt mod nord kan man se, at matrikel 3 i 1817 var ejet af Jens Graversen Bjerg – altså Gravers Thomassens søn. Navnet er senere strejget over. Nord for vejen og lidt utydeligt under en gammel fugtskade læser man navnet "Bjergtet" ved en af de firelængede gårde. Den sydlige længe har været stuehus, så vi kan med nålespids-præcision udpege, hvor lågkruset har haft sin plads.

Bemærk i øvrigt, at samlingen af gårde og huse med svag skrift er betegnet "Stadil Bye". Det kan nok forvirre lidt, for vi er ikke i den moderne landsby med købmand og mejeri, den ligger et stykke mod nord-øst. Vi er i Stadil Mølleby lige vest for kirken.

Fjenden i landet – rubinen stjålet

Gamle Gravers Thomassen Bjerg døde mæt af dage i 1818, 83 år gammel,⁸ men historien om kruset fortsætter. I 2014 er det 150 år siden, den danske helstat endeligt opløstes i den krig, der sikkert endnu efter halvandet århundrede står som det største nationale traume. I skrivende stund – ved indgangen til jubilæumsåret – har vi ikke etableret noget samlet overblik over krigens vestjyske facetter. Måske kommer det i opdatering 2014. Det kunne der i hvert fald være god grund til, for det er vist ikke almindelig kendt, at de dramatiske begivenheder i 1864 kom ganske tæt på den almindelige befolkning. I tusindvis af unge mænd måtte i kongens klæder. Nogle vendte ikke hjem, andre blev mærkede for livet. De vestjyske købstæders kommunalbestyrelsesmedlemmer blev taget som gidsler, og østrigske tropper besatte landsdelen.⁹

Ifølge en familieoverlevering var fjenden også i Bjerg, hvor han stjal den rubin, der prydede løvens krone øverst på kruset. Her har man muligvis logikken på sin side, hvis man spørger som følger: Hvis prøjserne (eller måske var det østrigerne) var klar til at stjæle, hvorfor nøjedes de så med rubinen, når enhver kan se, at hele kruset og i hvert

At rubinen fra lågkruset ikke var sognets eneste eller største tab i 1864, vidner denne mindeplade fra Stadil Kirke om.

fald låget er mange penge værd? Hvorfor stjal de ikke det hele? Om overleveringen om rubinen er en historie om begivenhederne i 1864 eller snarere en historie om eftertidens interesse for og brug af 1864, må læseren selv afgøre...

På kirkegården

Alle med lidt sans for historie ved, at en kirkegård ikke kun er et sted, hvor man mindes sine døde. Gamle gravsten giver antydninger af sognets liv og historie. På Stadil kirkegård kan man finde en stor og flot sten over Jens Nielsen Bjerg (1837-1925) og hustru. Lige ved siden af står en noget mindre sten over Jens Kjærgaard Bjerg (1876-1915). Siden 1600-tallet havde Niels Jensen Bjerg'er skiftede med Jens Nielsen Bjerg'er,¹⁰ men her slutter det. Jens Nielsen Bjerg havde ganske vist adskillige børn, men nogle rejste til Amerika, og andre var for unge til at tage over, da han solgte gården omkring år 1900. Jens Kjærgaard Bjerg – ham med den mindre sten – vendte tilbage fra Amerika, men dødsmerket af tuberkulose.

Kom og se kruset på Ringkøbing Museum

Sådan er det med de bedste museumsgenstande – ja principielt med dem alle sammen. De er fulde af store og små historier, verdenshistorie, danmarkshistorie og personlige historier vævet ind i hinanden. Jo længere man graver sig ned, des mere finder man. For en museumsinspektør kan det godt være en bittersød oplevelse, for når man sidder med alle perspektiverne foldet ud, er man så langt som man kan komme fra museernes ufortjente skudsmål som kedelige og støvede. Tit må man imidlertid folde det hele sammen igen og kun håbe på, man selv eller en anden får lejlighed til at vise det frem. Men med de bedste genstande er det anderledes. Gravers Thomassens lågkrus kom både i avisen og i radioen,¹¹ og kære læser, hvis du er med endnu i disse afsluttende linjer, må forfatteren måske vove det håb, at det er fordi, du har følt dig i godt selskab med årets bedste museumsgenstand. Nu mangler du bare at komme forbi og se den ved selvsyn på Ringkøbing Museum.

Christian Ringskou kan kontaktes på cr@levendehistorie.dk

Noter

1. Museumssag RSM10430.
2. P. Storgaard Pedersen: *Lidt slægtshistorie – udarbejdet som manuskript for familien*. Ringkøbing 1893, s. 11.
3. Eller måske 1771 eller 1772, det sidste tal i det nåleprykkede årstal på låget er lidt vanskeligt at tyde.
4. Se Sven Fritz, Torben Skov m.fl.: *Joachim Weller: guldsmed i Holstebro 1754-92*. Holstebro Museum 1976. Kruslåget er ikke med i kataloget, men svarer til nr. 25, se endvidere nr. 26 og 27.
5. Christian Ringskou: *Krisen kradser – 1.000 år med kriser og opsving. opdatering – Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum 2012*, s. 183-87. For flere gode artikler om Vestjylland i landbo-reformernes periode se *FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer 1987*.
6. P. Storgaard Pedersen: *Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi*. Ringkøbing 1896, s. 69-71; Peder Jensen: *Da Bønderne i Stadil blev Selvejere – et 150 Aars Minde. Hardsyssels Aarbog 1941*, s. 57-61; Flemming Jerk: *Ringkøbing Amts herregårde gennem godsslagtnin-gens tidehverv. Hardsyssels Aarbog 1958*, s. 119-20.
7. Storgaard Pedersen 1893, s. 12.
8. Storgaard Pedersen 1893, s. 12.
9. Se fx Carl Lindberg Nielsen: *Ringkjøbing Købstads Historie. Ringkjøbing Byraad u.å.* (udgivet i samlebind 1943ff), s. 202-04; E. Falbe Hansen: *Erindringer fra Vestjylland for hen ved 50 Aar siden. Hardsyssels Aarbog 1910*, s. 184-95; Knud Pirchert: *Krig og ufred. Hardsyssels Aarbog 1980*, s. 51-52.
10. Storgaard Pedersen 1893, s. 11-13.
11. *Dagbladet Ringkøbing-Skjern* 5. april 2013; *DR P4 Midt & Vest* 5. april 2013.